

سرآغاز

چهل سالگی آرشیو ملی، گذشته و آینده

چهل سال قبل در هفدهم اردیبهشت ماه سال ۱۳۴۹، قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران، به تصویب مجلس سنای آن زمان رسید. این قانون- که پیش‌تر از تصویب مجلس شورای ملی نیز گذشته بود- به تأسیس سازمانی حکم می‌داد که هدفش جمع‌آوری و حفظ اسناد ملی ایران در سازمانی واحد بود تا بتواند شرایط و امکانات مناسب را برای حفظ، گردآوری و تنظیم اسناد ملی و همچنین دسترسی عموم مردم را به این اسناد، فراهم آورد.

این قانون، با تفکیک اسناد دارای ارزش نگهداری دائم از اوراق زائد، وظیفه تشخیص این مهم را، به شورای اسناد ملی، مرکب از شخصیت‌های برجسته حقوقی همچون وزیران امور خارجه، فرهنگ و آموزش عالی (علوم، تحقیقات و فناوری کنونی)، دادستان کل کشور، دبیر کل سازمان امور اداری و استخدامی، دادستان دیوان محاسبات و دو نفر شخصیت حقیقی متبحر در فرهنگ و تاریخ ایران به پیشنهاد وزیر علوم و تصویب شورای وزیران سپرده است که علاوه بر تشخیص اوراق زائد قابل امحا از اسناد واجد ارزش نگهداری، وظایف مهمی چون تصویب آئین‌نامه‌ها و مقررات مربوط به بررسی و نقل و انتقال پرونده‌های راکد و اسناد ملی، تنظیم و نگهداری اسناد ملی و نحوه دسترسی عمومی به آن‌ها، ضوابط مورد عمل دستگاه‌های دولتی در تنظیم، ضبط و نگهداری اسناد و تدوین تعرفه‌های ارائه خدمات اسنادی را بر عهده دارد.

بر اساس این قانون، کلیه وزارتخانه‌ها، مؤسسات دولتی و وابسته به دولت، موظف‌اند کلیه اسناد و پرونده‌های راکد خود را- که احتیاجی به نگهداری آن‌ها در سازمان مربوط

نیست- برای نگهداری موقت، به سازمان اسناد ملی ایران بسپارند و چنانچه مدت چهل سال از تاریخ تهیه و تنظیم سند گذشته باشد، انتقال آن‌ها به صورت دائم انجام خواهد گرفت. وزارت دفاع، از شمول مقررات این قانون مستثنا شده است. امحای اوراق زائد ارتش نیز، با اطلاع این سازمان، به تشخیص هیئت صلاحیتداری واگذار شده است.

سازمان اسناد ملی ایران، بعداً بر اساس مصوبه مورخ ۱۳۸۱/۶/۲ شورای عالی اداری، با کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران - که از سال ۱۳۱۶ تاسیس و راه‌اندازی شده بود- با حفظ کلیه وظایف، امکانات، اعتبارات، نیروی انسانی، اموال، مدارک و تعهدات خود، ادغام شد و سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران شکل گرفت و مقرر شد وظایف و مأموریت‌های تخصصی این سازمان، در قالب معاونت اسناد ملی "سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران" پیگیری شود. در تصویبنامه شورای عالی اداری، ضمن تأکید بر حفظ وظایف و مأموریت‌های قانونی سازمان اسناد ملی ایران در ساختار ادغامی جدید، کلیه واحدهای اسنادی دستگاه‌های کشور نظیر وزارت امور خارجه، ریاست جمهوری، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر و مجلس شورای اسلامی، مکلف شدند تا وفق ضوابط و استانداردهای ابلاغی سازمان اسناد و کتابخانه ملی، در زمینه فهرست نویسی، نمایه سازی و پویش (اسکن) اسناد خود و گنجاندن آن‌ها در شبکه اسنادی کشور، اقدام نمایند. همچنین سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، موظف شده است تا به منظور بهسازی شیوه نگهداری اسناد ملی و ایجاد شبکه اسناد کشور، با تأمین اعتبار لازم، امکان فهرست نویسی، نمایه سازی و اسکن اسناد ملی و شبکه‌سازی آن‌ها را به وجود آورد.

افزون بر قوانین و تصویبنامه فوق، بخشنامه‌های متعددی نیز طی این سال‌ها به تبیین وظایف و مأموریت‌های مرتبط با اسناد ملی ایران پرداخته که از آن میان است بخشنامه مورخ ۱۳۶۳/۸/۲۰ وزیر مشاور در امور اجرائی نخست وزیر دربارۀ ضرورت ایجاد واحد مدیریت امور اسناد در دستگاه‌ها؛ بخشنامه مورخ ۱۳۶۹/۶/۲۷ ریاست جمهوری در تأکید بر ضرورت شناسائی و انتقال اسناد، مدارک و اوراق دولتی مضبوط در بایگانی‌های راکد به سازمان اسناد ملی؛ بخشنامه مورخ ۱۳۸۲/۹/۲۶ معاون اول رئیس جمهور در تأکید مجدد بر ضرورت همکاری دستگاه‌ها در شناسائی و انتقال اسناد و پرونده‌های راکد به سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی؛ و بالأخره بخشنامه اخیر معاون اول رئیس جمهور به تاریخ ۲۶ اسفند ۱۳۸۸ که ضمن یادآوری مجدد وظایف قانونی سازمان اسناد و کتابخانه ملی در تعیین تکلیف اسناد دولتی، از موضوع اسناد الکترونیکی یاد کرده و تعیین تکلیف سوابق اداری الکترونیکی را نیز، به این سازمان سپرده و دستگاه‌ها را در کاربست نرم‌افزارهای اتوماسیون اداری، ملزم به مشاوره و نظرخواهی کارشناسی از این

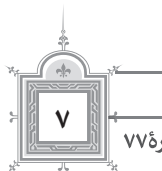

سازمان کرده است.

آنچه گذشت، اشاره ای به چگونگی پیدائی و رشد سازمان اسناد ملی تا چهل سالگی در آئینه قوانین و مصوبات بود. اکنون که چهلمین سال تولد سازمان را جشن می گیریم و سازمان، به سنی رسیده که از آن به اوج بلوغ و تکامل عقلی یاد می شود، جا دارد به بازبینی نقش، جایگاه و عملکرد آن پردازیم تا بهتر بتوان مسیر آینده سازمان را رقم زد. بررسی عملکرد چهل ساله سازمان، از یک سو نشان دهنده کارنامه ای درخشان است که حاصل آن، آرشیو ملی ایران با غنای ده ها میلیون برگ سند با ارزش تاریخی است که برگ برگ آن، اوراق هویت ملی ما تلقی می شود؛ اسنادی که اگر سازمان شکل نمی گرفت و فعالیت خود را نمی آغازید، پیدا نبود چه بلائی بر سرشان می آمد. از سوی دیگر این دوره عملکرد، یادآور وظیفه سنگین این سازمان و چالش های پیش روی آن در انجام وظایف قانونی خود است؛ چالش هایی که رفع آنها بتنهائی از عهده این سازمان خارج است و همدلی و همراهی دیگر دستگاه ها و مدیران اجرائی کشور و گسترش فرهنگ عمومی را در توجه به اسناد ملی می طلبد. برخی از این چالش ها، به قرار زیر است:

۱. همکاری نکردن پاره ای از دستگاه ها با سازمان در زمینه نگهداری و تعیین تکلیف اسناد، مستثنا دانستن دستگاه خود از شمول قانون، بی توجهی برخی از مدیران به اهمیت اسناد ملی و ضرورت حفظ و انتقال سندها به آرشیو ملی و گاه، امحای بدون مجوز اوراق اداری یا نگهداری نادرست اسناد در برخی از دستگاه ها، از مهم ترین چالش های سازمان در خلال این سال ها بوده که با وجود قوانین صریح و صدور چندین بخشنامه و دستورالعمل، این گونه بی مهری ها، آسیب های جبران ناپذیری به پیکره اسناد ملی وارد ساخته است. اگرچه رفته رفته شاهد گسترش همکاری و تعامل بیش از پیش دستگاه ها هستیم، ولی همچنان همکاری فراگیر دستگاه ها در راستای وظایف سازمان، عملی نشده است.

۲. ایجاد و گسترش مراکز اسنادی موازی در دستگاه ها به جای انتقال اسناد به آرشیو ملی - که بعضاً حتا بدون توجه به قوانین کشور و مصوبات شورای عالی اداری انجام می گیرد - به حبس و نگهداشت میلیون ها برگ سند در دستگاه های مختلف انجامیده که بایستی به سازمان منتقل می شد تا کار ساماندهی، تنظیم و اطلاع رسانی یکپارچه آن ها به انجام می رسید. این موضوع، نه تنها به جایگاه آرشیو ملی ایران آسیب می رساند، بلکه موجب اختلال در دسترسی آسان پژوهشگران و علاقه مندان اسناد تاریخی می شود و سردرگمی آن ها را در جستجو و یافتن اسناد مورد نظر، در پی خواهد داشت.

۳. وجود میلیون‌ها برگ سند تاریخی و با ارزش در نزد مردم که به دلایل گوناگون در دوره‌های مختلف، سر از آرشیوهای خصوصی و خانه‌های خواص در آورده است و غالباً به دلیل شرایط ناپسند نگهداری یا جابه‌جائی و دست به دست شدن در میان افراد، شرایط مطلوبی ندارند، و نبود اعتبار یا گاهی فقدان اعتماد کافی برای خریداری این اسناد به دست سازمان اسناد، چالش دیگری است که تأمین اعتبار بایسته برای جمع‌آوری و خرید این گونه‌سندها این اسناد و نیز تلاش گسترده برای اعتمادسازی و جلب همکاری صاحبان اسناد را، می‌طلبد.

۴. کم‌مایگی پژوهش‌ها و بررسی‌های عالمانه و دانشگاهی در حوزه مطالعات آرشیوی، توسعه رشته‌های دانشگاهی نامتناسب، ضعف در تربیت نیروهای متخصص در این حوزه و ناکافی بودن کتاب و مقاله علمی از یک سو، کم‌توجهی به نقش مهم و مؤثر مراجعه به اصل سند در مطالعات اسنادی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و تاریخی که چون بیماری جانفرسا، فضای پژوهشی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی را آلوده کرده است؛ تا جائی که گاه ارزش مطالعات اسنادی به رونویسی از منابع دست‌چندم و کم‌ارزش تنزل یافته است، چالش دیگری برای شکل‌گیری جایگاه واقعی آرشیو ملی شمرده می‌شود که نیازمند توجه جدی‌تر مراکز علمی - پژوهشی کشور به مطالعات اسنادی و جایگاه مطالعات آرشیوی در بسترسازی این دسته از پژوهش‌هاست.

۵. کم‌رنگ بودن نقش و اهمیت اسناد ملی در فرهنگ عمومی، توجه به حفظ و نگهداری اسناد ملی، مطالعه، بهره‌برداری و اطلاع‌رسانی درباره این اسناد، با هدف بهره‌مندی از تجارب تاریخی نسل‌های پیشین، ضرورتی جدی است که در این دوره چهارده ساله کم‌تر به آن پرداخته شده است. اطلاع‌رسانی از طریق رسانه‌های عمومی خصوصاً رسانه ملی، با ساخت برنامه‌های مستند، آموزشی، نمایشی و ...، برپائی نشست‌های مختلف، تولید و توزیع نشریات اسنادی و برگزاری گشت‌های بازدید از آرشیو ملی، همه و همه در رفع این نقیصه، مؤثر خواهد بود.

۶. مقوله اسناد الکترونیکی، چالش مهم دیگری است که با توجه به سرعت روزافزون توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و گسترش اتوماسیون نامه‌نگاری اداری، اهمیت حفظ، نگهداری و آرشیو صحیح اسناد و انتقال آن‌ها به آرشیو ملی، فراراه آینده سازمان اسناد و کتابخانه ملی است و همان‌قدر که توسعه این اسناد در تسهیل حفظ و انتقال اسناد و حتی تنظیم و پردازش و دسترسی اسناد کمک می‌کند، نبود برنامه‌ریزی صحیح درباره نحوه ایجاد و ساماندهی اسناد الکترونیکی و شیوه انتقال این اسناد، ممکن است به

نابودی ناگهانی انبوهی از سندهای ملی بینجامد. این مهم، توجه دستگاه‌های دولتی و برنامه‌ریزی و نظارت دقیق سازمان اسناد را می‌طلبد تا با تدوین آئین‌نامه‌ها و ضوابط اجرایی، و همچنین الزام دستگاه‌ها به رعایت معیارهای مربوط به حفظ و انتقال اسناد ملی در تهیه نرم‌افزار اتوماسیون، هم در تسهیل دولت الکترونیک مؤثر باشند و هم در ایفای وظیفه اساسی خود، در حفظ و تنظیم اسناد الکترونیکی بکوشند.

چهل سالگی سازمان اسناد، بهانه‌ای است تا بار دیگر ضمن بازبینی عملکرد سازمان در طول این مقطع، کاستی‌ها و کمبودهای احتمالی را برطرف سازیم و چالش‌های فرا روی آرشیو ملی را شناسائی کنیم، تا بتوانیم مسیری هموار برای ارتقای آن فراهم سازیم. شاید این‌گونه بهتر بتوانیم در برابر آیندگان پاسخگو باشیم و میراث معنوی کشور را به سلامت به دست ایشان بسپاریم.

دکتر سیدامیرمسعود شهرام نیا

معاون اسناد ملی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

